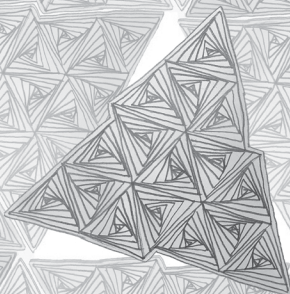

רסלינג

פוליטיקה - טיפול - אהבה

'עצמי-קהילה' כמפתח
להבנת תהליכים קליניים

ליאורה סוטו | איתן גילור מילר

פוליטיקה - טיפול - אהבה

הסדרה לפסיכולוגיה

עורכי הסדרה

ד"ר יצחק בנימיני

עידן צבעוני

חברי הוועדה האקדמית

פרופ' אליעזר (אד) גרינשטיין

פרופ' רבקה פלדחי

ד"ר יותם חותם

תודה להוצאות העתונים:
ידיעות אחרונות, יתד נאמן, הארץ וישראל היום על השימוש בכותרי העיתונים.

פוליטיקה - טיפול - אהבה
'עצמי-קהילה' כמפתח להבנת תהליכים קליניים

ליאורה סוטו | איתן גילור מילר

עריכת הספר: רוני משולם אברמוביץ

רסלינג

תודה לאלו שסייעו לנו בקריאה ובחשיבה משותפת: רויטל כהן,
אביגיל אמיר, גיאנא חליפה, מיכל זמיר ואילן שיינפלד.

Politics - Therapy - Love

'Community-self', a key for understanding the clinical process

Leora Sotto and Eitan Gilor Miller

Psychology series

Series Editors: Dr. Itzhak Benyamini and Idan Zivoni

Academic Board: Prof. Ed Greenstein, Prof. Rivka Feldhay, Dr. Yotam Hotam

Professional Editor: Roni Meshulam Abramovitz

Language Editor: Gili Tel-Oren

Graphic Design: Studio Idit Anat

Cover Design: As We design

All Hebrew rights reserved by
© RESLING Publishing, 2021

Resling, Sderot Yehudit 35, Tel Aviv 6701637

www.resling.co.il

Printed in Israel, 2021

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר - כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עריכת לשון: גילי תל אורן

סדר דפוס: סטודיו עידית ענת

עיצוב עטיפה: As We design

www.resling.co.il

רסלינג, שדרות יהודית 35, תל אביב 6701637

טל: 03-6956704

נדפס בדפוס קורדובה בע"מ, חולון

© כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג

נדפס בישראל, 2021

תוכן העניינים

הקדמה אורי הדר / 9

פתיח: על מה, מי ולמה? / 13

תיאור המפגשים: האישי, הקליני והעיוני

- 1 פגישה ראשונה 25.6.2014 / 23
- 2 פגישה שנייה 2.7.2014 / 39
- 3 פגישה שלישית 9.7.2014 / 57
- 4 פגישה רביעית 16.7.2014 / 67
- 5 פגישה חמישית 23.7.2014 / 77
- 6 פגישה שישית 31.7.2014 / 83
- 7 פגישה שביעית 6.8.2014 / 93
- 8 פגישה שמינית 13.8.2014 / 99
- 9 פגישה תשיעית 20.8.2014 / 109
- 10 פגישה עשירית 27.8.2014 / 117
- 11 פגישה אחת-עשרה 3.9.2014 / 123
- 12 פגישה שתיים-עשרה 10.9.2014
- ושלוש-עשרה 17.9.2014 / 137
- 13 פגישה ראשונה עם נאדר 18.9.2014 / 153
- 14 פגישות בחודשים ספטמבר עד דצמבר 2014 / 161
- 15 פגישה שנייה עם נאדר 21.12.2014 / 169
- 16 פגישה עשרים ואחת 24.12.2014 / 175

183 / 14.1.2015	פגישה עשרים ושתיים	17
193 / 2015	פגישות במהלך החודשים ינואר ופברואר	18
213 / 2015	פגישות במהלך החודשים מרץ, אפריל ומאי	19
225 / 3.6.2015	פגישה שלושם ותשע	20
229 / 10.6.2015	פגישה ארבעים	21
235 / 17.6.2015	פגישה ארבעים ואחת	22
245 / 24.6.2015	פגישה ארבעים ושתיים	23
251 / 1.7.2015	פגישה ארבעים ושלוש	24
257 / 8.7.2015	פגישה ארבעים וארבע	25
265 / 15.7.2015	פגישה ארבעים וחמש	26
271 / 22.7.2015	פגישה ארבעים ושש	27

275 / **דיון: פוליטיקה, פסיכולוגיה והקשר ביניהם**

291 / **ביבליוגרפיה**

303 / **אינדקס**

הקדמה

אורי הדר¹

פוליטיקה-טיפול-אהבה. האם ישנו משהו בחיים שאין לו חפיפה עם השילוש ה(לא) קדוש הזה? אם "טיפול" שקול ל"עבודה", התשובה היא "לא". כמובן, עבודה ואהבה הופיעו כבר אצל פרויד, ב"אנליזה סופית ולא סופית", אבל פוליטיקה? זה מעניין. רבים טובים אמרו שעבור פרויד חומרי החיים כוללים קטגוריה נוספת: אמת. שלמעשה אצלו זה "אמת, אהבה ועבודה", וכאן זה נעשה מעניין. השלישי של פרויד הוא "אמת", ואילו של ליאורה ואיתן זו הפוליטיקה, החברה, ההשתייכות לחברה. כל כך הרבה נאמר על האמת, לא רק על מותה, על ידי ניטשה, אלא גם על פעולתה הדכאנית, על ידי זרם שלם בפילוסופיה ובפסיכואנליזה קונטיננטלית לאחר מלחמת העולם השנייה: פוקו, דרידה, לאקאן, לוינס, הברמס ועוד ועוד, רשימה ארוכה. אז במקום אמת - פוליטיקה, או מה שאני כיניתי "מעורבות חברתית". הניסיון לגלם אמיתות על ידי פעולה. הניסיון

1. פרופסור אורי הדר, פסיכולוג קליני, אוניברסיטת תל אביב והמרכז האקדמי רופין, מחבר הספר *Psychoanalysis and social involvement* (2013).

שלא להישאר בממד הפרשני.

הכניסה של הטיפול לתחום הפוליטי איננה מובנת מאליה, אבל ישנם ארגונים טיפוליים רבים שרואים במעורבות פוליטית פעילות רלוונטית לתוכנות טיפוליות. בישראל עוסקים בכך כמעט כל מוסדות ההכשרה של מטפלים, וקיים ארגון אחד שזה ייעודו: "פסיכואקטיב" - עובדי בריאות הנפש למען זכויות אדם. עם זאת, להכניס פוליטיקה לטיפול, לראות בדיבור פוליטי עניין טיפולי, זה כבר דבר אחר לגמרי. רוב הגישות הטיפוליות אינן רואות בכך עניין רב ואפילו מוצאות בזה טעם לפגם, ואילו הטיפול שסביבו נסוב הספר שלפנינו עוסק בעניינים פוליטיים בתור תמה מרכזית. בסוגיה הזאת תמצית הטיעון שלי היא שרעיונות, מחשבות ודיבורים פוליטיים יוצרים את זהותו של הסובייקט, משנים אותה ולמעשה תורמים תרומה חסרת תחליף לכינונו של הפרט כסובייקט, כאדם עם עמדות ועם בחירות, כאדם מוגדר חברתית. הספר שלפנינו מציע חומרים חינוניים ביותר שתומכים ברעיון הזה, ובכך הוא מקדם גם את התאוריה וגם את הפרקטיקה הטיפולית.

מושגים כבדי משקל מופיעים כבר בפסקת הפתיחה שלעיל, ונראה לי שהספר המונח לפניכם מחייב זאת. הספר דחוס מאוד מבחינת מספר הסוכנויות המגולמות בכל אמירה ואמירה. בגלל המשימה שאותה המחברים לוקחים על עצמם (ומיד אנסה לתאר אותה), כל אמירה כוללת (לפחות) שלוש סוכנויות: נור, איתן וליאורה. נור היא במעמד של מטופלת, ליאורה - של מטפלת, ואיתן - של מספר, זה שמיילד את סיפורן של נור וליאורה כדי להביא אותו אלינו, הקוראים. כדברי הפתיח לספר: "ספר זה מבקש להביא את עולמן של שלוש דמויות: נור, המטופלת; ערבייה, מוסלמית, המגדירה את עצמה פלסטינית-ישראלית; ליאורה, המטפלת; ואיתן, מטפל הכותב עם ליאורה את הספר", שניהם ישראלים-יהודים. ושלא תהיינה טעויות: כל אחת מהדמויות המוזכרות משאירה את חותמה על הספר בתור סוכנות שלמה, עם מערך מנטלי משלה, ביוגרפיה משלה

וצורות ביטוי משלה. דבר זה יוצר מרקם רב־שכבתי שבו ארוגים שלושה סיפורי חיים, שני מבנים דיאלוגיים (זה של הטיפול, בין נור וליאורה, וזה של יילוד הסיפור הטיפולי, של ליאורה ואיתן). לצד הנרקם המרובה – שלוש אופנויות כתיבה: הראשונה בגוף ראשון, שבו מישוה מהשלושה (בעיקר נור) מספר על אירועים מחייו בצורה נרטיבית אותנטית; השנייה בצורה של דיאלוג בין ליאורה ואיתן, שבו ליאורה מתארת מה קרה בטיפול ואיתן מנסה להבין איך ולמה; והשלישית בצורה של דיון תאורטי המתכתב עם טקסטים רבים של טיפול פסיכואנליטי, טיפול באמצעות אמנויות ועוד כמה גישות שוליות יותר. זה נראה כל כך מורכב שנדמה שאפשר רק ללכת בספר לאיבוד, אך כאן הגדולה של הספר שלפנינו: לא רק שהקורא איננו הולך לאיבוד, אלא הוא מוצא את עצמו, כפי שאני מצאתי, מרותק לחלוטין. זורם לגמרי. כמו על סירה בנהר שלוקחת אותך לאן שהוא תוך שיתוף של המון זרמים, אבל כמעט ללא טלטלות. ליתר דיוק הקריאה סוחפת וזורמת, אך התגובה הרגשית של הקורא יכולה להיות רבת־טלטלות.

מבין הנושאים הרבים והשונים שבאים לידי ביטוי בספר אני רוצה להתעכב מעט על הייחוד של הספר בהצגת היחסים בין ישראלית לפלסטינית, ובין פלסטינים וישראלים בכלל. מבחינה אידאולוגית ומחשבתית, המטפלת בסיפור, ליאורה, פעילה כבר שנים רבות בארגון המתנגד לשליטה היהודית בין הירדן לים התיכון ומקדם שוויון אזרחי ואנושי בין הקבוצות האתניות השונות שחיות שם. המעורבות העמוקה עם אדם אחר, עם חיי היום־יום שלה, עם ההבדלים התרבותיים שהיא מביאה, עם הפגיעות שהחברה האתנית (גם הערבית וגם היהודית) גורמת להן על דרך השגרה – מעורבות זו מציבה אתגר מסדר אחר לגמרי. מאחורי העמדות המודעות חבויות דעות קדומות שיש להנכיח אותן. ולצידן מתקיימים, מישורים רגשיים שונים, יחסי הורות ומשפחה, ירידות ואכזבותיה, באמת מרקם אין־סופי. הספר עוסק בכל אלה ללא כחל וסרק. הוא

מחפש את ההכחשות, את ההסתרות ואת ההדחקות של כותביו כולם (ליאורה, נור ואיתן), ומנסה לזהות אותן ולהתמודד איתן, גם במישורים רגשיים וגם במישורים מחשבתיים. יתר על כן, עניינים פוליטיים יוצרים אתגר מיוחד להעברה הנגרית: כמעט לכולנו יש עמדות פוליטיות ורובנו מחזיקים בהן בחום רב. במצב הזה לדבר על פוליטיקה בטיפול בלי להסתיר את עמדות המטפל, מחד גיסא, ובלי לפתח רגשות שליליים כלפי המטופל שאיננו חושב כמוך, מאידך גיסא, דבר זה הוא אתגר כפול ומכופל. לפי קריאתי, הטקסט שלפנינו עומד באתגר זה בצורה מרגשת.

אני ממליץ לקוראים לא להתעצל ולקרוא את הספר על תוכו ועל קרביו. יש בו הרבה משחק, מעין טיפול ברב-צדדיות של האמנות, ברב-צדדיות של להיות סובייקט, ברב-צדדיות של השיח האנושי, בין שהוא דיאלוגי, טריאלוגי או מולטילוגי, ויש בו למידה ויצירה של מודעות לרבדים הרבים של כל קשר בין-אישי, במיוחד של הקשר הטיפולי. אני בטוח שהקורא שיצלול לטקסט יצא עם נכס רב.

פתיח: על מה, מי ולמה?

ספר זה מבקש להביא את עולמן של שלוש דמויות: נור, המטופלת; ערבייה, מוסלמית, המגדירה את עצמה פלסטינית-ישראלית; ליאורה, המטפלת; ואיתן, מטפל הכותב עם ליאורה את הספר. האחרונים ישראלים-יהודים. להבדיל מהספרות המקצועית הרווחת המתארת טיפול, ספר זה נותן מקום לסובייקטיביות של שלוש דמויות על רקע המציאות הפוליטית המורכבת בישראל. ההתמקדות במפגש של נור עם ליאורה, לצד הדיאלוג המאוחר יותר בינה לבין איתן, באה להציג יותר מכול את החיים בישראל שמצטיירים כמבהילים כל כך, חסרי תקווה ואף אבסורדיים, לצד היופי והחיים המשמעותיים שרובנו מנהלים כאן; מדינה פצועה-פוצעת עם היסטוריה טראומטית המשחזרת טראומה עבור עצמה, עבור אזרחיה ועבור אלו הנתונים לשליטתה, מדינה שקמה ונופלת ומפילה. מתוך אותה תפיסה מבלבלת וקוטבית אנחנו מבקשים בראייה מפוקחת לתהות על נקודות העיוורון שלנו כעם, כמחברי ספר זה וכמטפלים, ומנגד, לתהות על המקומות העשויים לזרות אור ותקווה.

בספר ארבעה צירים עלילתיים שונים השלובים זה בזה: הציר

הראשון מתאר את תהליך הטיפול; הציר השני מתאר את הדיאלוג בין המטפלת, ליאורה, לבין איתן, השומע-מספר על התקופה ועל עצמם; הציר השלישי הוא התקופה שהחלה במה שכונה אז "מבצע צוק איתן", שהוא הרקע התקופתי של הטיפול. בציר זה מובא בתחילת כל פרק צילום של עמוד ראשון מהעיתונות שהתפרסמה בתאריך המפגש או סמוך לו; הציר הרביעי מונח בהערות השוליים ובדיון בחלק השלישי והאחרון של הספר, שבאמצעותם אנו מנסים לגבש תובנה חדשה על יחסי הכוחות בטיפול ולבחון את התפיסה הטיפולית שלנו בעיניים ביקורתיות. באמצעות תאוריות ורעיונות של תאורטיקנים מובילים אנו מביאים את הנושא הפוליטי, הנתפס בעינינו כצורך קיומי, אל קדמת השיח המקצועי.

הספר נכתב בהשראת סיפור חייה של המטופלת שעבר שינויים רבים כדי לשמור על פרטיותה. יתרה מזאת, לא את המטופלת הספציפית הזאת ביקשנו להציג אלא סוגיות פסיכולוגיות-פוליטיות. כדי להימנע מהסוגיה האתית של פרסום תיאור מקרה, לא היה די מבחינתנו בשיקוליה של המטופלת. לא פעם הסכמת המטופל נעדרת הבנה מלאה ביחס להשלכות השונות של פרסום סיפורו. ליאורה סיפרה לה פנים מול פנים על תוכן הספר ונתנה לה לקרוא את כתב היד. המטופלת נתנה את ברכתה לספר ולרעיון להביא לדיון באמצעות טיפול פרטי את השיח על הסכסוך ואת חוויית הזרות של המיעוט הערבי. שזרנו בעלילה מטופלים נוספים ושיחות שניהלנו איתם, בלי שניתן יהיה לזהותם.

תיאור הטיפול שלנו מושתת על הבית שבו אנחנו חיים, על האקלים החברתי-פוליטי שבו הוא נמצא ועל האופן שבו הם משפיעים עלינו, אזרחי מדינת ישראל, הגדה המערבית ועזה. אנחנו מונים לא יותר מאשר 14 מיליון איש (כתשעה מיליון על פי נתוני הלמ"ס בישראל ועוד כחמישה מיליון בגדה המערבית וחבל עזה על פי הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה). עולות מתרחשות במקומות רבים, אך נדמה שההשפעה, הכעס, ההזרה והזקור

העולמי מופנים באופן משמעותי כלפי ישראל, בצדק ושלא בצדק. מסיבה זאת או אחרת ישראל מוזכרת בחדשות העולמיות בעשורים האחרונים אולי יותר מכל מדינה אחרת. הישראלי הממוצע חש זאת הן בישראל והן בשהותו מחוצה לה. כישראלים המושפעים מבית ומחוץ, בחרנו להתמקד בעיקר ב"סכסוך" על מאפייניו, השטחים הכבושים או המשוחררים, תלוי את מי שואלים, שהוא לדעתנו נושא מטריד ורלוונטי. עם זאת, ברור לנו שסיפורה של המטופלת, ולצידו סיפורם של המטפלת ושל השותף לכתיבה, אינם קולות מייצגים, אלא סובייקטיביים וכנראה בועטים.

הספר מפגיש את אותם סיפורים אישיים עם המציאות החברתית-פוליטית. בתהליך כתיבת הספר קרם עור וגידים המושג "עצמי-קהילה". כותבי הספר טבעו מושג זה המתאר את ההיבטים בזהותו של אדם כפי שמעצבים אותה תפקידיו הראשוניים בקהילה או בחברה שבה הוא חי. בין היבטים אלו נכללת גם תפיסתו של אדם ביחס ליכולתו להשפיע כפרט על החברה ועל סביבתו. בהקשר זה, תפקידו של טיפול מייטיב הוא לסייע לאדם לפתח את העצמי-קהילה שלו באופן שייתן לו את הכוח להיות סוכן שינוי במציאות שלו.

בפועל, הספר נע בין כמה תקופות: תקופת הטיפול עם נור, שהחלה בתחילת "צוק איתן" בשנת 2014; התקופה שבה כתבנו את הספר, בשנים 2017-2019; וכן תקופות שונות בחיינו שאליהן נזרקנו במחשבה באופן אסוציאטיבי. בדיעבד, כל אחד מאיתנו עבר, לחוד וביחד, טיפול, הדרכה והעשרה אינטלקטואלית באמצעות התהליך, וסיומו מסמן פרידה מסוימת זה מזה (ליאורה מאיתן ואיתן מליאורה) ופרידה מנור, המטופלת, כלומר פרידה על מורכבויותיה.

שאפנו להימנע מתיאור טיפול מעייף וטרחני. יתרה מזאת, מצאנו שהתיאורים הארוכים בספרות המקצועית, המתארים לפרטי פרטים את עולמו הפנימי של המטופל, לא פעם נגועים ביומרנות,

כלומר תיאור של המטפל שמציג את עצמו כאובייקטיבי, כזה שמחזיק את הידע, אך למעשה מספר מתוך הסובייקטיביות שלו. מצד אחד ניסינו לתת לקורא מידע מקיף על המטופלת שיאפשר לו לגבש את תפיסתו ואת הבנתו, ולכן התמקדנו בעיקר בתיאור המציאות החיצונית של נור ושל מערכות היחסים שלה, המאפשרות להבין את עולמה הפנימי. מצד אחר התבוננו יחד, התווכחנו והצגנו את הניתוח הסובייקטיבי של כל אחד מאיתנו.

הגישה ההתייחסותית היא התפיסה המרכזית שאימצנו בחשיבה הטיפולית שלנו ובכתיבת הספר. עם זאת אנחנו מאמינים בריבוי פרספקטיבות ונשענים בספר על מגוון תאוריות, כמו תאוריית יחסי אובייקט, טיפול התנהגותי-קוגניטיבי וטיפול אינטגרטיבי. עשינו שימוש גם בשתי השפות של הטיפול באמנות: Art as Therapy¹ ו־Art Psychotherapy.

מעבר לכך, ביקשנו להפגיש בין נקודת המבט הטיפולית הפרטנית לבין השיח החברתי-קולקטיבי, וכן להביא את המפגש בין הטיפול הקלאסי לבין טיפול שמייחס חשיבות לתפיסות מגדריות ופוליטיות, שלא לומר חתרניות. ניסינו ככל האפשר להביא את נקודת המבט של המטופלת הערכייה שמתוארת בחלק השני, וכמובן את נקודות המבט השונות לעיתים של שנינו.

בהכשרתנו הראשונית אנחנו מטפלים באמנות, אבל שאיפתנו היא להרחיב את מנעד הכלים ולבחור בכל טיפול את הכלים שראוי להשתמש בהם בהתאם לייחודו. נוסף על כך, הטיפול הנפשי בכללותו התרחב ומשלב למידת דיסציפלינות משלימות, שונות, המאפשרות מעברים משפה לשפה ביתר גמישות ביחס לעבר. אחת המטרות ששמנו לעצמנו היא אפוא לאחד, להקביל ולייחד את השפות המילוליות והפלסטיות על מאפייניהן. כדי להראות שלעיתים תחום אחד בטיפול נפשי מבין רק את "כלי הדם" והאחר רק את "החוליות שבעמוד השרדה", ביקשנו להראות כיצד טיפול משולב-שפות מזין, מעודד, משקף ומאפשר את הבנת

"הגוף" כולו. תיאור הטיפול שמובא כאן כולל רק מעט מהשפה הפלסטית, הנקראת גם שפת האמנות או שפת הצבעים והחומרים, מכיוון ששפה זו לא התאימה כל כך למטופלת. עם זאת, מכיוון ששנינו מטפלים באמצעות אמנות, השפה החזותית והתחושתית עולה מטבע הדברים בספר ולו בגישה ובהבניות החזותיות שלנו, שגם הן חלק מארגז הכלים שלנו.

בתיאור המפגשים עולים עובדות ורעיונות היסטוריים, חברתיים, כלכליים, דתיים וסוציו-אקונומיים, וכן עולה התייחסות לחיי המיעוט לצד הרוב. היבטים פסיכודינמיים קלאסיים תוך-נפשיים קיבלו לעיתים פחות מקום בניתוח דמותה של המטופלת, וההתמקדות הייתה בתיאור היחסים האינטרסובייקטיביים של נור ושל ליאורה. מתוך תפיסתנו הפסיכואנליטית הרגשנו שאנחנו מחויבים לספר את עצמנו, ולא רק את המטופלת; לא רק מי היא נור, מה קרה לה בחדר ואילו רגשות ומחשבות עלו בה לאורך הטיפול, אלא גם מהם השקפת העולם שלנו וסדר היום שלנו. הרגשנו שעלינו לתת מקום לחוויית השייכות-חריגות שלנו, שכן זו משפיעה על האופן שבו אנחנו רואים את המטופלת ומספרים את הטיפול.

כשבאים לכתוב על המיעוט הערבי בישראל, לא כל שכן מנקודת המבט של יהודים ישראלים, אורבת הסכנה ליפול ליוהרה. מן הסתם, איננו מתיימרים לדעת את החוויה של המטופלת הערבייה טוב ממנה. כמי שנמנים עם קבוצת הרוב, אנו מודעים לבעייתיות של כתיבה על קבוצת המיעוט. נוסף על כך, אנו שני מטפלים המתארים מטופלת אחת, אף על פי שרק אחד מאיתנו טיפל בה.

בהתחשב בכל משוכות אלו, כמעט כל התייחסות עלולה להישמע סאטירית או צינית במקרה הטוב, או מתנשאת ואגוצנטרית במקרה הגרוע יותר. מתוך חשש זה החלטנו טרם פרסום הספר לבקש תגובות והערות של כמה קוראים, ערבים ויהודים, נשים וגברים, מטפלים ושאינם מטפלים, כדי לסייע לנו לדייק את הכתוב. אף על פי כן אנו מבקשים מהקוראים להבין את שדה

המוקשים שאליו הכנסנו את עצמנו ואת הקושי לצלוח משימה זו ולהתחשב במורכבות זו.

כדי לשמור על רצף עלילתי במהלך קריאת תיאור הטיפול, החלטנו להסיט רעיונות, תאוריות ומחשבות אישיות ופסיכולוגיות אל הערות השוליים. עם זאת, עבורנו תכנים אלו חשובים לא פחות מגוף הסיפור, ולכן בחרנו שלא יופיעו בגופן קטן. ישנם קוראים שיעדיפו לדלג על ההערות במהלך קריאת תיאור הטיפול, אחרים יתייחסו אליהן כטקסט לימודי נפרד ואחרים יקראו את כל הכתוב יחד, כחטיבה אחת. כל אחד ובחירותיו, על פי מבנה אישיותו. אני, ליאורה, אוכלת כל מאכל בצלחת בנפרד, תחילה את מה שחם ואחר כך את מה שקר. ואני, איתן, אוכל מזה ומזה, כך שבביס האחרון יישאר מעט מכל דבר.

שנינו מעדיפים להמעיט במושגים מקצועיים שעשויים לערפל את שיקול הדעת, כדי לא להעמיס על הקורא וכדי להבהיר את הכתוב. מנגד, השתדלנו להתייחס בהערות השוליים למושגים תאורטיים רלוונטיים המרחיבים את הדעת. בספר מעברים רבים בין משלבי שפה שונים. לצד הכתיבה המקצועית, חלקו כתוב לעיתים בשפה מדוברת שאינה מתיימרת להיות גבוהה, בשילובי ציטוטים משיחתן של ליאורה ושל נור וכן בדיבור הספונטני בינינו. הכתיבה המשותפת גם היא ערבוב של שנינו. בסופו של דבר לא נוכל להפריד בין התכנים שכל אחד מאיתנו כתב, גם אם נרצה בכך. שיחקנו יחד עם המילים ועם הרעיונות והתמסרנו להם ובהם. המשחק בינינו התאפשר מכיוון שהקפדנו לשמור על הסובייקטיביות של כל אחד מאיתנו. השתדלנו לוותר במהלך הכתיבה על ה"אגו", ורוב הזמן כתבנו יחד. הכתיבה הייתה קולחת. לעיתים התווכחנו על רעיון או על תאוריה או שכתבנו משפט או פסקה שוב ושוב ושוב. נפגשנו כשבעים פעמים לאורך שנתים, כל מפגש ארך כשעתיים-שלוש, ובין המפגשים לקחנו על עצמנו "שיעורי בית".

אנחנו כותבים בשני קולות, ולא מנסים ליצור קול סינכרוני אחד. לא ידענו בדיוק איך הדברים יתפתחו, אבל רצינו לתת ביטוי לשנינו, זה לצד זה, וגם ליחד שנוצר בינינו, יחד שהתגבש לו תוך כדי הכתיבה.

פגישה שנייה 2.7.2014

איתן: לפני שנמשיך לכתוב יחד את הטיפול עם נור, החלטנו לסמן את גבולות המסגרת של הטיפול. מבט-על שכזה.

ליאורה: הטיפול עם נור התקיים במשך ארבע שנים. בשנים אלו עברה נור שינויים משמעותיים: תהליך של צמיחה בתוכה וגם שינויים של ממש בחייה. מאז היא מגיעה אליי אחת לכמה זמן בהתאם לצורך שלה. דרמות פוליטיות וחברתיות במדינה הפריעו והועילו לטיפול, הכאיבו, איימו וגידלו כל אחת מאיתנו בתהליך, ובסופו של דבר הטיפול כנראה הצליח. ישנן הוכחות בשטח לכך שטוב לה היום בהרבה. מדובר בעיקר בטיפול פסיכודינמי באמצעות אמנות ושיחה.⁹ בטיפול פסיכודינמי לא תמיד ברור לאן

9. **טיפול פסיכודינמי באמצעות אמנות**: טיפול פסיכודינמי כולל בתוכו מגוון של שיטות טיפול. בבסיס התפיסה עומדת ההנחה שהיבטים לא מודעים כגון דחפים, משאלות, קונפליקטים וחוויות לא מעובדות מבטאים את עצמם בדרכים שונות כמו דיכאון, חרדה ותסמינים רגשיים אחרים. טיפול פסיכודינמי באמצעות אמנות עושה שימוש בשפה נוספת, שפת החומרים

המסע הולך ואם הוא מתקדם בכלל. בחודשיים הראשונים עם נור

והצבעים, בין השאר כדי להעלות היבטים אלו מהלא־מודע אל המודע, נוסף על כלים אחרים כמו שיחה מילולית. מטפלים באמצעות אמנות עשויים למשל להשתמש בייצוג בחומר ובצבע של חוויות עבר, באופן מונחה או אינטואיטיבי. כך למשל טראומה מוקדמת לא מעובדת יכולה לבוא לידי ביטוי בתהליך היצירה. הביטוי היצירתי יכול לסייע לתהליכי העיבוד וההשלמה עם חוויות אלו. תהליך היצירה עצמו משקף לא פעם דפוסי קשר והגנות שהתפתחו בתוך קשרים אישיים. אלו באים לידי ביטוי לעיתים גם ביחסים בין הדימויים ובקומפוזיציה בכלל, גם אם הם מופשטים. נוסף על כך עבודה משותפת של המטופל עם המטפל בחומר ובצבע מגלמת בתוכה את מערכת היחסים הטיפולית, והיא בדרכה מושפעת ממערכות יחסים קודמות שחוו השניים בעבר.

הטיפול הפסיכודינמי באמצעות אמנות יכול לבוא לידי ביטוי בדרכים שונות. מטפלים העובדים באופן בלעדי בגישת "האמנות כטיפול" (art as therapy) יניחו שעצם הפעולה בחומר ובצבע יוצרת תהליך מרפא, ומתוכה עולות התובנות הטיפוליות, לעיתים ללא עיבוד מילולי. לעומתה גישת הפסיכותרפיה באמנות (art psychotherapy) מתמקדת בקשרים הנוצרים במשולש מטפל, מטופל והעשייה האמנותית. גישה זו נשענת על גישות בנות זמננו, מתאוריות יחסי אובייקט ועד תאוריות אינטרסובייקטיביות. תפקיד התהליך היצירתי הוא לשמש אמצעי תקשורת וכלי לייצוג היחסים במציאות ויחסי ההעברה, וכן לבטא את חלקי הנפש. רוב המטפלים הפסיכודינמיים באמצעות אמנות עושים שימוש בשתי הגישות באיזון זה או אחר ביניהן.

במצבים שבהם המטופל והמטפל אינם חולקים את שפת האם ואת התרבות, או באים ממדינה שונה, משמשות שפות האומנויות (החומרים והצבעים, התנועה, המוזיקה, הכתיבה

לא הרגשתי שאני מצליחה להגיע אליה. הצעידה המשותפת הייתה מהוססת. בחודשים הראשונים תהיתי לעיתים אם הטיפול עובד, ואם בכלל הבנתי את הדינמיקה המשפחתית שלה. אתה מבין, למארג המשפחתי שלה יש כללים שונים בתכלית מאלה שלנו. נור שייכת לתרבות אחרת שפועלים בה כוחות משפחתיים שלא כולם מוכרים לי.

טיפלתי במטופלת דתייה, יהודייה, כזו שמקדשת את מצוות "פרו ורבו" ומתכננת בכל שנה להיכנס להיריון. אצלה זה "אלוהים נתן ואלוהים לקח", יש בה יכולת להצדיק את הדין עם הרבה שלווה נפש שהכול יסתדר אף שלא חסרים לה קשיים בחייה: בעיות כלכליות, בעיות בזוגיות. היא בת עשרים ושתיים עם שני ילדים ונשואה פחות משלוש שנים. אני מצאתי את עצמי בעיקר משהה את השיפוטיות. לא שלא הבנתי, אבל היה לי קשה לקבל את התפיסה שלה, ורציתי ללכת איתה בדרך שלה.

איתן: מעולם לא השתמשת בתבניות חשיבה כאלו, הן שונות משלך והן מנוגדות לטבע שלך. יש לה אמונה. אני עצמי מקנא מאוד באמונה כזו.

ליאורה: ראשית, אל תנכס את האמונה לדתיים. גם לי יש אמונה.¹⁰ יש לי אמונה בטוב שבאנשים, שלעשות טוב זה בריא,

והדרמה) כדי לגשר על הפערים. הן יכולות לאפשר למטפל ללמוד על עולמו של המטופל או לאפשר למטופל שפה תקשורתית אחרת, נוספת, כדי להקל את הדיאלוג ביניהם ואת הדיאלוג הפנימי. עם זאת, כל ביטוי אמנותי הוא שפה טעונה תרבות ונדרשת רגישות תרבותית כדי להבין את הדימויים, את הצלילים או את התנועות כפי שהם מוטמעים בבני תרבות אחרת.

10. **אמונה**: על פי ביון, אמונה היא גישה פסיכואנליטית, וזו שלעצמה תפיסה המתייחסת לטיפול באופן מופשט ורוחני.

עבורי ולסביבה.

איתן: זו אג'נדה או אמונה? אם זו אג'נדה, אז אני יכול לומר שגם אני שותף לה, אבל אמונה? אני לא בטוח שאני יכול לומר

אייגן מפריד בין faith (אמונה רוחנית) לbelief (אמונה בדבר, קונקרטי). הוא אומר שלאמונה הקונקרטי חשיבות בכל תהליך כדי ליצור ארגון פנימי. לעומת זאת האמונה הרוחנית מאפשרת בירור, חיפוש משוער, התנסויות והרחבת האינטואיציה. אמונה גם יכולה להיות הרסנית בבסיסה וליצור מציאות מבלבלת ומוליכת שולל, כמו אמונה פנאטית מעוררת. לצד ההסתייגויות של אייגן ביחס לאמונה ההרסנית, הוא מתייחס לאמונה הבריאה שמובילה לעשיית הטוב ושמסתמכת על התורה ועל הציוויים לאהוב את האלוהים בכל מאודך. המוקד של הרעיון אינו מושא האהבה, אלא המסוגלות של האדם לאהוב (Eigen, 2014). כדי שהטיפול יצליח, המטופל זקוק לאמונה באדם שמולו. היא נרכשת על ידי יצירת מערכת יחסים חברתית בין מטופל ומטפל ובה מרחב משותף המאפשר לגייס תעוזה כדי להתמסר לתהליך. המושג "Leap of faith", שמתאר צעד זה, מתייחס לאמונה ללא צורך בהוכחות או בהצדקה הגיונית. כדי לאפשר זאת נדרשים תחושה של אמינות ומקצועיות, תיאום ציפיות בנוגע לתהליך ולתוצאה וכן התאמה אישית שתאפשר קשר רגשי בין המטופל והמטופל (Nikolova et al., 2015).

לדעתנו, במזרח התיכון ישנה הרבה אמונה, ולא נראה שהיא מביאה הרבה טוב. אבל עיקר כוונתנו להראות את התנועה המתקיימת בעולם הפסיכולוגיה ואת הנכונות להרחיב את רעיון האמונה בתחום, לתת לה ממדים נוספים, למשל בשילוב בין פסיכואנליזה לבודהיזם (פלד, 2005) או בחיבור בין קבלה ופסיכואנליזה שעושה אייגן (Eigen, 2012), וחשוב לא פחות, ההתייחסות לאהבה כמאפיין אפשרי בקשר הטיפולי.

שאני מאמין בזה.

ליאורה: זו אמונה. זה עמוק בתוכי.

איתן: ספרי עוד על נור...

ליאורה: לאחר כחודשיים אפשר לומר שלמדתי להכיר את שגרת יומה של נור. למחלתה של אחותה משקל משמעותי בחייה. לעיתים אחותה סובלת מכאבים חזקים ונור היא זו שמשרתת אותה וסועדת אותה. התרשמתי שנור קיבלה בבית הוריה בעיקר את תפקיד הנותן והסופג. החזרה לבית בעלה בסוף היום היא עבודה הקלה מסוימת, אך יש לי תחושה שהיא גם מכבדה עליה, ובשלב זה אני עדיין לא בטוחה למה. יותר מכול, הנחתי שהמטלות שלה בשני הבתים אינן מעמיסות עליה כל כך, אלא שתחושות הניכור והבדידות שורות עליה, בעיקר בבית בעלה. רק מאוחר יותר הבנתי עוד רבדים שהשלימו את התמונה המלאה. נור עצמה, במידה מסוימת, מתכחשת לבדידות ולניכור של עצמה. את התחושות הללו מחליפים מצבים של חולי פיזי: כאבי ראש משתקים, כאבי בטן ותחושת גרד מטרידה. החולי מופיע ונעלם כלא היה, לא פעם על פי רמת הקושי בסביבתה של נור. תחושת רווחה עולה אצלי כשנראה שנור מבינה שברומה לאבחנות של הרופאים, המקור לחולי אינו פיזי אלא נפשי. הכאבים מגייסים אותה אל התהליך הטיפולי, ואולי בלעדיהם לא הייתה מאפשרת לעצמה להתמיד בתהליך.

איתן: כשאנחנו כותבים יחד את מתארת לי את צורת חייה של נור ואת ביתה, וכשאני מגיע אלייך לכתוב אני רואה אותך בחייך, אני מוצא אותך על הספה בסלון, אבל את לא לבד. על הרצפה שרועים שלושה כלבים וחתול מתפנק על הכורסה. הבית לרשותך, בן זוגך ואהובך בעבודתו מחוץ לבית ונראה לי שאת בחוויית לבד חיובית.

ליאורה: וגם הבת שלי חיה לה בתל אביב עם בן זוגה, ולה חיים

נפרדים ועשירים.

איתן: ואת גאה בנפרדות שנוצרה ביניכן לצד קשר מיטיב,

נכון? ועדיין, לחיים הנוחים בתל אביב יש גם מחיר, החיים האלו עשויים לא לאפשר למי שחי אותם להעריך אותם כראוי.

ליאורה: בהחלט. אף על פי שנור והבת שלי הן באותו הגיל, תפיסת המשפחה, הקהילה והמסורת, הכבוד וכבוד המשפחה, הסמכות, החופש, הגבולות - כל אלו נתפסים אצל כל אחת מהן באופן שונה. כל אחת מתבנית נוף מולדתה, אבל המולדת שונה.

איתן: המולדת אותה מולדת, הנוף שונה.

את יודעת, גרתי בתל אביב כמה שנים. שם הכרתי את בן זוגי. כבר מעל עשור אנחנו חיים במושב. עברנו למושב כדי לגור לצד חמי וחמותי וכדי לסייע להם, הרכה לפני שנולדו לנו שתי בנותינו. המעבר מהעיר לכפר היה לי טבעי, גם ההצטרפות למשפחה אחרת. לפני שנולדו הבנות החלטתי לאמץ באופן מלא גם את שם המשפחה שלהם. אם נרצה או לא נרצה, יובאו כאן לאורך הספר גם המשפחות שלנו, אלו שהקמנו לעצמנו ואלו שבאנו מהן. אלו ואלו יתארו, יצבעו וגם יעוותו את האופן שבו אנחנו חווים את המשפחה של נור ואת המושג משפחה ככלל.

ליאורה: אולי נחזור לדבר על חוויית הבדידות¹¹ של נור?

11. **בדידות - ברמת הפרט ובהקשר למצב חברתי-פוליטי**: בספרות, בהגות ובפסיכולוגיה התפתחה הבחנה בין משפחות מושגים שונות של בדידות, זו השלילית (loneliness), שאותה נור חווה, וזו החיובית (solitude). בעברית חסרה הבחנה ברורה בין מושגים אלו. לעיתים נעשה שימוש במושג "לבדיות", המקביל למושג האנגלי "aleness" (גילור מילר, 2010). לבדיות יכולה להיות חוויה מלאה, עם חיי נפש עשירים ופתוחים לעולם. לעומתה בדידות היא חוויה של ריקנות, הסתגרות ומצוקה (כהן, 2003).

חוויה מלאה של לבדיות נלמדת בתוך יחסים ראשוניים בריאים, והיא בסופו של דבר מאפשרת התפתחות בריאה של העצמי (Winnicott, 1958). לעומתה חוויית הבדידות קשורה קשר

על בדידות דווקא תוך כדי חיים בתא משפחתי, בדידות מהסוג הלא נראה, שאיננה מקבלת תוקף, והייתי מתייחסת גם למונח אינטימיות או היעדרה. נור נמצאת תמיד ליד בני משפחה, בבית הוריה ובבית

חזק עם חסך בהתפתחות היכולת להיות בחוויה של לבדיות, ולכן גם עם האחר (גילור מילר, 2010). להערכתנו, הקשר הראשוני של נור עם אימה ועם הדמויות ההוריות הנוספות שגידלו אותה היה טוב דיו. עם זאת, כנראה שהסיטואציה המשפחתית, הכוללת את מחלת אחותה, ואחריה הבריחה לנישואים לא מספקים, יצרו אצלה חוויה של בדידות שאותה ליאורה, כחלק ממטרותיה הטיפוליות, מנסה להנכיח בחדר. חוויה זו מתעצמת עקב היותה חלק מקבוצה מוחלשת בתוך מיעוט מוחלש במדינה, אישה בתוך החברה הערבית. הבדידות היא אחת המגפות של תקופתנו. מאז המהפכה התעשייתית קרסו הקהילה והמשפחה והחליפו אותן השוק והמדינה. בחסות שינוי זה צמח ערך האינדיבידואליות שהסלים את תחושת הניכור. מדינות ושווקים נתרמים הרבה יותר כאשר הפרטים בהם חיים כאינדיבידואלים, כיוון שכך קל יותר למדינה להתערב בחייהם מאשר בחייהם של פרטים המאוגדים במשפחות ובקהילות מגובשות (נח הררי, 2011). במקרים יוצאי דופן, מדינה מחליטה להילחם בהחרפת הבדידות. למשל בתחילת 2018 מינתה ראש ממשלת בריטניה שרה לענייני בדידות. המדינה האירופית ששוכנת על אי מבודד, ושהכריעה שנה קודם על פרישה מהאיחוד האירופי, מתמודדת עם בעיה קשה של בדידות, בעיקר בקרב קשישים (יאניסו, גיילאן, 18 בינואר 2018). ראשת ממשלת בריטניה תמנה שרה לענייני בדידות, הארץ, www.haaretz.co.il. בדידות מביאה איתה פעמים רבות סבל נפשי, מחלות, ירידה בתפקוד המערכת החיסונית ואף מוות (Rokach & Sha'ked, 2013), והטיפול בה צריך להיות משימה לאומית. ההחלטה האמיצה לטפל בה היא כמובן היוצא מהכלל המעיד על הכלל.

בעלה, אבל נראה שאין לה בהם תחושה של נראות והכרה, ואין לה גם כל פרטיות או תחושה של מקום משלה. גם כשניסיתי בתחילת הטיפול לשאול על הקשר שלה ושל בעלה, נראה ששאלותי רק הרחיקו את נור מלדבר עליו, ואני תוהה מה הם הרווח וההפסד בחיים של נור בתוך הדינמיקות המשפחתיות שלה.

איתן: וגם, מה הרווח וההפסד בחיים שלך ושלי בדינמיקות המשפחתיות שאנחנו מייצרים?

ליאורה: שאלה טובה. אין ספק שהמושגים "חמולה" ו"משפחה מורחבת" הם רעיונות דומיננטיים בתודעה שלי במהלך הטיפול בה. אתה יודע איפה יש הרכה מקרי דיכאון? בניו יורק, ולמה? כי מלא אנשים בעליות גג מחפשים משמעות בבדידות מזהרת.

אחזור לביתה של נור. בתחילת הטיפול אני יכולה לומר לך ששני האחים שלה קוממו אותי מאוד. היא תיארה איך הם מגיעים הביתה אחת לכמה שבועות, בחגים ובחופשות הסמסטר, כאורחים בבית מלון. נראה שבואם אינו מקל עליה אלא רק מוסיף קושי. האח הגדול שם עצמו למפקח ומבקר את ההתנהלות שלה. היא מקבלת בהשלמה את מערך הכוחות הזה ואני נשארת עם חוויית תסכול. הסברתי לך מהזווית הסובייקטיבית שלי, אשר מן הסתם עלולה להצטייר כלא הוגנת.

איתן: האם היה צורך להביא לתוך השיח הטיפולי את ההבנות הסובייקטיביות שלך על מערך הכוחות שלהם?

ליאורה: תבין, איתן, החוויה הזאת שלי מתעוררת כבר בתחילת הטיפול, כשאני לא מרגישה שזה מקומי להביע את עמדותי. אז נור עסוקה יותר בלתאר לי את הקושי שלה בבית בעלה ואל מול משפחתו. היא מתארת אותם כאנשים קולניים וחומרניים, שעל פי תפיסת עולמם לא יעלה על הדעת שהיא הולכת לטיפול, ועוד אצל היהודים. רק בעלה יודע על כך, ולו היא אומרת שאלו הדרישות שהטילו עליה בלימודים ושהמרצים הם אלו שבחרו את זהות המטפלת.

איתן: אני תוהה אם מי שהפנה אלייך את נור היה ער לקושי שזה יכול ליצור אצל נור, אצלך, אצלכן.¹²

12. **טיפול והדרכה חוצי תרבות:** כמו בין מטפל ומטופל, פערים תרבותיים בין מטפל ומדריך עלולים לחבל באיכות ההדרכה ובעקבות זאת גם לפגוע במטופל שבו הם דנים. ההשלכות נוגעות ביחסים בין המדריך והמטפל, באופן שבו מדריכים תופסים את המטופלים ובצעדים שהם מבקשים לנקוט. במחקר שנערך באוניברסיטת חיפה מתארת חליפה (2017) תופעה שכיחה של מטפלות באמנויות ערביות שמודרכות על ידי מטפלות יהודיות. לטענתה הן חוות פער בידע של המדריכות על אודות התרבות של המטופלים שלהן. נוסף על כך הן מתארות פערים ביכולת של המדריכות להבין את עולמם הרגשי של המטופלים. למשל, מתח בין תרבויות מגיע לעיתים לקיצוניות בהתמודדות עם מקרים של אלימות ופגיעה מינית במשפחה, שבהם המטפל מחויב על פי חוק לדווח לגורמי הרווחה. כשיש חשד סביר לפגיעה בילד, בחברה הערבית דיווח כזה עלול לסכן את הילד ולגרום לו נזק בלתי הפיך. בסוגיות אלו ואחרות הפער בין המדריכה היהודייה ובין המטפלות הערבייה מקשה על העבודה המשותפת. במקרים כאלה של אלימות ופגיעה במשפחה או בקהילה, שהם למעשה הסלמה בביטוי יחסי הכוח בין אנשים, כאשר המטפל פונה לרשויות כפי שהחוק מחייב אותו, הוא מכניס למערך הכוחות את יחסי הכוח בין הפרט למדינה. על פי עליאן אלקרנאווי (Al-Krenawi, 2005), אנשי מקצוע יהודים צריכים להיות מודעים לחוויה הפוליטית הטרואומטית המתמשכת שחווה האוכלוסייה הערבית בישראל, להדרה החברתית ולמחסור בשירותים חיוניים (Masalha, 1993). כשהמודרך והמדריך מגיעים מתרבויות שונות קיים סיכוי גבוה שלשניהם זהו מפגש ראשון מסוגו. זו גם מערכת יחסים שאינה שוויונית, וישנה אפשרות שהם לא ירשו לעצמם לחוות רגשות שליליים זה כלפי זה, קל וחומר לבטא אותם, מכיוון שהם יחששו מהאופן שבו הצד השני יקבל אותם. מסיבה זו עלולים

ליאורה: שאלתי את נור על ההרגשה להיות בטיפול אצל מטפלת יהודייה, והופתעתי. היא אמרה שהיא שמחה לפגוש מישהו שלא שייך לתרבות שלה, ושיש משהו בעולם שלי שאליו היא נמשכת. התשוקה הזאת שלה אל מה שיש שם בחוץ מקלה עליי לראות שאני לא מאלצת אותה לבחור במשהו שמנוגד לתרבותה, שיש בה רצון להבין איך הדברים יכולים להיות אחרת ולבחור במה שמתאים לה, אפילו בינתיים.

באותו היום, המציאות בחוץ בווערת. נער ערכי בן שש-עשרה משועפאט נחטף ונשרף למוות.¹³ ההסלמה בעיצומה ונראה לי

להיווצר אצל כל אחד מהם מחסומים רגשיים שיזיקו לתהליך הטיפול (מסאלחה, 2002). היחסים ההיררכיים עשויים להיטען במטענים מורכבים המשקפים את יחסי הכוח בין החברה היהודית לערבית. באופן דומה נוכל לטעון שעל אנשי מקצוע ערבים להיות רגישים למצבי טראומה ולהיסטוריה מטלטלת בחברה היהודית שיובאו בין מדריך-מטפל ערבי למטפלת-מוזרכת יהודייה, רק שזה ככל הנראה מצב פחות שכיח. כך או כך, החוויה הפוליטית היא מהותית במפגש.

בחברה הערבית המסורתית מקובל שעם אנשי סמכות מדברים מעט. מכאן, כיצד תפרש המדריכה היהודייה את הדיבור המצומצם? בעוד שבתרבות הערבית זהו ביטוי של כבוד כלפי המטפל, התנהגות זו עלולה להיות מפורשת כהתנגדות או כחוסר הבנה (Dwairy, 1998).

התרבות של נור, שלעיתים זרה לליאורה, היא לב ליבה של החקירה הטיפולית שאותה היא מבררת.

13. **תזכורת אקטואלית - רצח אבו ח'י'יר**: מוחמד אבו ח'י'יר, נער ישראלי-פלסטיני משועפאט שבמזרח ירושלים, נחטף ונרצח על ידי שלושה יהודים. הוא נחטף במכונית מרחוב בשכונת מגוריו שבמזרח ירושלים ב-2 ביולי 2014 בדרכו לתפילת הבוקר של הרמדאן במסגד השכונתי, ונשרף למוות ביער ירושלים.

שאנחנו בפתחה של תקופה מפחידה. אני מרגישה את זה בתוכי, אבל כשאני בחדר עם נור, אני משהה את זה. איתן: את מגיעה עם עמדה פוליטית לנוכח האירועים הקשים, עם גישה טיפולית שמעודדת את המטפל להביא גם את דעותיו הפוליטיות, ועם זאת נראה לי שאת מודעת לאג'נדה הפוליטית שלך ולכך שהיא נחשפת לעיתים בטיפול, אבל את עדיין מחליטה להימנע מלדבר על הנושא או לפחות משהה אותו. גם אני מגיע עם אג'נדות, אבל נמאס לי מכך שמטפלים לעיתים עיוורים לאג'נדה של עצמם. מטפלים הם בני אדם, גם אם הם רוצים לשאוף, כמו ביון,¹⁴ להגיע לכל מפגש טיפולי "ללא זיכרון וללא תשוקה". אג'נדות ליברליות, כמו טיפול פמיניסטי, הן הבניות מקצועיות,

14. "ללא זיכרון וללא תשוקה" ועם אג'נדה: הרעיון שביון מציע הפך כבר מזמן למטבע לשון שחוק בעולם הטיפול והצטמצם להוראה למטפל להניח לידע קודם על המטופל, לציפיותיו מהעתיד ולהבנותיו התאורטיות (Bion, 1976). הנחייתו של ביון אינה קונגיטיבית ואינה עוסקת במחשבות של המטפל, אלא בעיקר במצבו הרגשי. מצב רגשי של "ללא זיכרון וללא תשוקה" מאפשר לנו לעבור חוויה רגשית לא מוכרת ולגלות על עצמנו משהו שלא הרגשנו קודם; הוא מאפשר חיבור רגשי שמתוכו נוצר משהו חדש שלא היה ידוע עד כה. כמו בתהליך יצירה, היוצרה מטפל עומד מול החומר או המצע מבלי לדעת מה יתגלה מתוכו. הדימוי נוצר ומתהווה לפני שניתן לנסח אותו במילים. לשם כך על המטפל להיות בנכונות פנימית ובמגע רגשי אמיתי עם עצמו ועם המטופל. ליאורה אינה זונחת את העולם החיצוני כשהיא נכנסת לחדר. היא לא שוכחת את החדשות ואת מה שהיא יודעת על התרבות של נור ועל נור בכלל, אבל במפגש איתה היא מנסה, כנראה לא תמיד בהצלחה, להימצא בהווה ומאפשרת מפגש בלתי אמצעי בין העולם הפנימי של נור לבין העולם הפנימי שלה עצמה.

ולפעמים זה נעלם מעיני המטפלים. אג'נדות אלו לא תמיד שמות להן למטרה לזהות את רצונות המטופל, את העדפותיו ואת צרכיו האמיתיים ולגייס יכולות ומשאבים להשגתם. ואת, את מגיעה עם העמדה הפוליטית שלך לנוכח האירועים הקשים, עם גישה טיפולית שמעוררת את המטפל להביא גם את דעותיו, ובכל זאת את מחליטה שלא להכניס את המציאות הפוליטית ואת הסובייקטיביות שלך לתוך החדר, או לפחות להשהות אותה.

ליאורה: לפי אורי הדר (Hadar, 2013), שיקולים טיפוליים רוויים בעניינים אתיים, כך שלמעשה אין לנו בטיפול שיקולים טכניים טהורים. הוא אומר שמה שבריא נפשית יסמן בדרך כלל גם משהו אתי. אני רוצה לומר שזכותו של המטפל להביא עמדות מוסריות ברורות, כלומר לנקוט אג'נדה בשם המוסריות. מעבר לכך, מתוך ההבנה שלמטפל, כמו לכל אדם, יש חובה חברתית כלפי הזולת, הוא צריך לעודד שיח על מוסר ועל מצפון. זו חלק מהאתיקה הטיפולית, אבל אין ספק שמה שאתי כלפי האחד אינו

מטבע הדברים, מפגש בין מטופל למטפל עשוי לעורר בכל מטפל חרדה לפגוש את פחדיו הוא, בעקבות המפגש עם עולמו החשוף של המטופל. גם המטפל נהיה חשוף יותר ואף פגיע, בוודאי בהשוואה למטפל של ראשית הפסיכואנליזה, המחזיק את הידע ומותיר את הסובייקטיביות שלו מחוץ לחדר (מיטשל, 1993). על פי ביון (Bion, 1967), על המטפל להרפות, להקשיב הקשבה מקסימלית בנינוחות ולהיות בהווה של המפגש. בתנאים מאפשרים אלו נולדים ההפתעה והגילוי מחדש. על פניו, המטפל נדרש לנטוש עמדות מוקדמות שבהן החזיק. איך זה מתיישב עם הרעיון שמותר, ואולי אף רצוי, שהמטפל יבוא לטיפול עם אג'נדה מוסרית? אין ספק שהרעיון שהמטפל מגיע לטיפול ללא זיכרון וללא תשוקה, אבל עם אג'נדה, במידה מסוימת מכיל סתירה פנימית. אבל החזקת פרדוקסים כאלו, שתי גישות שאינן בהכרח משלימות, אולי חיונית לתהליך הטיפול (Hadar, 2013).

בהכרח אתי כלפי האחר ויש להיזהר מלכפות אתיקה של האחד על האחר, אבל כמובן כל זה חייב להיעשות בתזמון המתאים, מה גם שבטיפול אנחנו צריכים להיות אותנטיים. איתן: זה לא יהיר להציג את המוסריות של המטפל כנעלה ביחס לזו של המטופל?

ליאורה: לגמרי, אבל אף מורה, מטפל והורה לא יכול לשקוע בתוך הסובייקטיביות כרעיון מוחלט. שנינו רואים את המטפל והמטופל כסובייקטים ואני בטוחה שזה ברור בקריאת הספר הזה. הטיפול הוא מרחב לחקירה של העצמי, שהוא סובייקטיבי לכל דבר. עם זאת אנחנו מקדמים כאן עמדה אתית-מוסרית חד-משמעית. הרי אף מטפל לא ינהגן אל מול מטופל שמספר שהוא מכה את אשתו ויקדש את הסובייקטיביות שלו. חובתו האתית של המטפל למצוא את הדרך להעיר את המצפון של המטופל. העמדה האתית-מוסרית של המטפל מנוגדת לתפיסה של הסובייקטיביות. אנחנו מנסים לאחוז בשתי התפיסות האלו בעת ובעונה אחת וטוענים שהטיפול הוא ריקוד בין שתיהן.

איתן: אני כמובן מסכים איתך, אבל כל עוד לא מובן למטפל שמדובר באג'נדות, המטפל עלול להיכשל ולהטות או אף לכפות את דעתו על המטופל, למרות כל הכוונות הטובות. בדרך המטופל עלול, למשל, לאבד את משפחתו ואת הקהילה שלו.

ליאורה: אתה יודע שזה בדיוק הטיעון של המטפלים בטיפול המרה?¹⁵ הם טוענים שטובת המטופל עומדת לנגד עיניהם.

15. **טיפול המרה**: טיפולי המרה מתייחסים לטכניקות פסאודו-מדעיות שמטרתן לשנות נטייה מינית הומוסקסואלית להטרוסקסואלית. אין ראיות להצלחת שיטות אלו ומנגד, ארגונים שונים (רפואיים, מדעיים וממשלתיים) טוענים שטיפולים אלו הם בעלי פוטנציאל לגרימת נזק למטופלים. משרד הנציב העליון של האו"ם לזכויות האדם מגדיר את טיפולי

איתן: בדיוק, הם מגיעים עם אג'נדה מוקדמת ואינם פנויים לבדוק עם המטופל את עמדותיו ואת סדרי העדיפויות שלו. תראי, את מדברת על נור, אבל נמנעת מלהציג בפניה את ערכיך שכרגע הטפת להם, אף על פי ששנינו חושבים שזה יכול להקל את השלב הזה של התהליך. כלומר בשלב המתאים, אם יהיה כזה, תציעי לנור הזדמנות להסתכל על הדברים מנקודת המבט של עיניך הזרות, בלי לכפות עליה את עמדתך. עם זה אני בהחלט מסכים. העובדה שהיא ערבייה ואת יהודייה עלתה באופן משמעותי בשלב מסוים בטיפוליך? תתארי את זה בהמשך?
ליאורה: לא אני אתאר, אנחנו נתאר.

וכבר ציינתי שביום של הפגישה השנייה של נור ושלי, נער ממזרח ירושלים נמצא שרוף וטילים מעזה נופלים בשטח ישראל.¹⁶ אומנם לא באזור מגורינו, אבל כל זה לא יכול שלא לגרום גם לה לתחושת חוסר ביטחון, אולי ייאוש, אולי כעס, אולי דווקא סיפוק וגאווה על התקוממות ערבית.
רציתי מאוד לדעת באיזה "צד" היא, מה העמדה הפוליטית

ההמרה כבלתי אתיים, בלתי מדעיים ובלתי יעילים וכפרקטיקה שעשויה להגיע לכדי התעללות ועינויים, ולכן ממליץ למדינות לאסור טיפולי המרה. אכן, במדינות שונות בעולם חוקקו חוקים שאוסרים על טיפולי המרה. בישראל דחתה הכנסת בשנת 2017 את הצעת החוק "איסור טיפול המרה לקטין", למרות עמדתם הנחרצת של ארגוני המטפלים השונים (מתוך אתר הכנסת <https://main.knesset.gov.il/News/PressReleases/pages/press010317-g.aspx>).

16. **תזכורת אקטואלית - שיגור רקטות מרצועת עזה**: שיגור רקטות מרצועת עזה החל יותר משלושה שבועות קודם, בקצב הולך ומתגבר, בעקבות הרג עשרה פלסטינים במהלך מעצר של עשרות אנשי חמאס, בתגובה על חטיפת שלושת הנערים המוכרת בשם "מבצע שובו אחים".

שלה, אבל נשארתי בחוסר ידיעה, שהיה חוויה קשה. בהמשך, ככל שחשפה את דעותיה בפניי, הוקל לי.

איתן: אז לא ידעת, אבל עכשיו את יודעת, ואני עדיין לא כל כך יודע. אנחנו יושבים יחד וכותבים, מחיים מחדש את תחילת הטיפול וכאילו שוכחים שעברו מאז כמה שנים. את יודעת מנקודת מבטך מה קרה לנו, וההיכרות שלי עם הדברים הולכת ומתגברת ממפגש למפגש, אם כי רק דרך עיניך. עם זאת, כשאנחנו כותבים את העבר ומפייחים בו חיים לרגע, הידיעה של כל אחד מאיתנו מפנה את מקומה כדי שנוכל להתענג לעיתים גם על האידיעה. נור, ונראה לי שבשלב הזה גם את, ליאורה, לא במקרה מדירות את הפוליטיקה, את הסכסוך הישראלי-יהודי-מוסלמי-פלסטיני-ערבי, אל מחוץ לחדר.

ליאורה: בתוך החדר, מתוך הפערים הגדולים והרבים, נור בוחרת לתאר את הפער בינה לבין שני אחיה. כשהם מגיעים מירדן הם מוודאים שהבית מתנהל כשורה ויוצאים לבלות עם חבריהם בעיר ערבית הסמוכה לכפר. בין שני האחים יש חיבור חזק, אך לא כשל שני שווים. כשהוא תפס את אחיו שותה אלכוהול, הוא בייש אותו וקרא אותו לסדר. גם כלפיה וכלפי אחותה הוא נמצא לעיתים בתפקיד הורי מטיב. את אחיה הבכור היא מכבדת כנהוג. על אביה, לעומת זאת, היא כמעט לא מדברת. במשך שנה מימן אחיה את הטיפול הרפואי של האחות כשהיא הייתה מרותקת למיטתה ותפעל את כולם ביעילות. כשהוא חוזר מירדן הוא מביא לנו מתנות שקולעות היטב לטעמה: תיק, תכשיט ובושם.

איתן: זה דווקא אומר שאולי אח שלה כן רואה אותה; גם קונה לה, ואפילו מצליח לעשות זאת באופן מדויק.

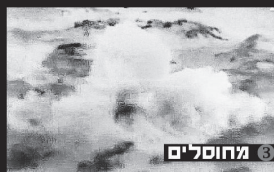
ליאורה: הוא כנראה מצליח בכך לתת לה מעט נראות, אך נדמה שהוא לא רואה את המצוקות, את הלבטים ואת המורכבויות שבחיה. איתן: איך את רוצה להמשיך מכאן? לא בדיוק תיארנו את המפגש השני...

ליאורה: נכון, תיארונו את מה שהמפגש השני עורר בי ובך. התבוננו בחלקי בטיפול. פטפטנו לנו ועכשיו אני רוצה הביתה. זה מספיק ליום אחד. איתן: חשוך בחוץ. אלוהה אותך לרכב.

ידיעות אחרונות

מבצע צוק איתן

העורך לשעבר: ד"ר ח' רובינשטיין ז"ל	י"ר המזלה: ד"ר יעקב יתרוביץ ז"ל	העורך הארצי: נתן מוזס ז"ל	העורך הארצי: אריזן מוזס	עורכי: רון ירון	תמוס מ"ס: רחל פרידמ"ן, תל אביב	Yedioth Ahronoth בנימוט אחרונות	ת"ב רביבין, י"א בהמנוטשעדיך 22981 סמ' 8.7.2014	5.00 ש"ח (ללא מוקימס) 4.20 ש"ח (כולל מוקימס)
---------------------------------------	---------------------------------------	------------------------------	----------------------------	--------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	---

3 מחוסלים

2 יורים

זיקים: כך סוכל הפיגוע מהים

1 מסתנים

חמאס תקף מבאר-שבע עד חדרה טילים על ישראל

אזעקה בתל-אביב

צילום: מיקו נפתלי

המדריך מה לעשות בזמן אזעקה המכה כמה זמן יש להגיע למקלט

מטחים של עשרות רקטות שוגרו אמש מעזה לבאר-שבע, ירושלים, תל-אביב וחדרה • כיפת ברזל יירטה את רובם • הקבינט אישר לגייס 40 אלף חיילי מילואים • צה"ל הפציץ בעזה • יוסי יהושוע ומתן צורק, עמ' 28

עדכוים שוטמים ב-net

נחום ברנע

חמאס עם הגב לקר
עמ' 2

אלכס פישמן

מאבדים שליטה
עמ' 3

יוסי יהושוע

פתיחה מהוססת
עמ' 16

איתן הבר

אין זבנג וגמרנו
עמ' 37

סנסציה בחצי גמר המונדיאל: גרמניה הביסה את ברזיל 1:7 ||| "ספורט"

ביבליוגרפיה

- אבישר, ניסים (2014). טיפול פוליטי: פסיכותרפיה בין האישי לפוליטי. רסלינג.
- אוגדן, תומאס (2011). השלישי האנליטי. בתוך: על אי־היכולת לחלום. עמנואל ברמן (עורך הסדרה). (אפרת גבאי מתרגמת). סדרת פסיכואנליזה. עם עובד. (המאמר פורסם במקור בשנת 1994)
- אוגדן, תומאס (2003). מצע הנפש: יחסי אובייקט והדיאלוג הפסיכואנליטי. (איריס רילוב מתרגמת). תולעת ספרים. (פורסם במקור בשנת 1986)
- אוגדן, תומאס (2011). על אי־היכולת לחלום. (אפרת גבאי מתרגמת). עם עובד.
- אורבך, נונה וגלקין, לילך (1997). רוח החומר טיפול באמנות - מהלכים והתנסויות. אח.
- אייגן, מייקל (2010). תחושת מוות נפשי. (ברק מילנר מתרגם). תולעת ספרים. (פורסם במקור בשנת 1996)
- אלקרנאווי, עליאן (1999). טיפול נפשי רגיש־תרבות בחברה הערבית, בתוך: קלייר רבין (עורכת), להיות שונה בישראל: מוצא עדתי ומין בטיפול בישראל (עמ' 65-81). רמות.
- אמיר, גל (2014). הסדר העדה הדתית במשפט הישראלי כמנגנון של שליטה ומיון אתני, פוליטיקה: כתב עת ישראלי למדע המדינה וליחסים בינלאומיים (23), 46-72. אוהזר ביולי 14, 2021, מתוך <http://www.jstor.org/stable/politika.23.46>
- ארוך, לואיס (2013). המפגש: הדדיות ואינטרסובייקטיביות בפסיכואנליזה. עם עובד. (פורסם במקור בשנת 2001)

- ארוך, לואיס (2013). האופן שבו חווה המטופל את הסובייקטיביות של האנליטיקאי. בתוך: מיטשל, סטיבן וארוך לואיס (עורכים), פסיכואנליזה התייחסותית. תולעת ספרים (עמ' 298-326). (המאמר פורסם במקור בשנת 1991)
- אשמן תמיר (חסר תאריך). הנחות יסוד בטיפול בגברים עם בעיות ביחסים אינטימיים. <https://www.tamirashman.co.il/basic-assumption>
- אשמן תמיר (חסר תאריך). אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה - שחרור הגברים מכבלי התרבות הפטריארכלית. אוהור ביולי 12, 2021, מתוך <https://www.tamirashman.co.il/fathers-and-sons>
- באלינט, מייקל (2006). השבר הבסיסי. (חני גלעד מתרגמת) עם עובד. (פורסם במקור בשנת 1967)
- בנג'מין, ג'סיקה (2005). כבלי האהבה: פסיכואנליזה, פמיניזם ובעיית השליטה. (תמר אלמוג מתרגמת). דביר. (פורסם לראשונה בשנת 1988)
- ברמן, עמנואל (1997). הרדיות ואינטר-סובייקטיביות במפגש הטיפולי: הרקע ההיסטורי של הפסיכואנליזה ההתייחסותית. שיחות, כתב עת ישראלי לפסיכותרפיה. י"א (3), 172-182.
- גיליגן, קרול (1995). בקול שונה - התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה. (נעמי בן-חיים מתרגמת). ספרית פועלים. (פורסם במקור בשנת 1982)
- גרוסמן, דוד (1987). הזמן הצהוב. הקיבוץ המאוחד.
- דורבן, יהושע (2002). על אהבה, שנאה וחרדה - מבוא לחשיבה הקלייניאנית בתוך מלאני קליין כתבים נבחרים. (אורה זילברשטיין מתרגמת). (עמ' 7-35). תולעת ספרים. (פורסם במקור בשנת 1987).
- הדר, אורי (2001). השיח הטיפולי: פסיכותרפיה אנליטית כתהליך תקשורתי. הוצאת דביר.
- הופמן, שניאור, גוטליב, פרומי, בר-אל, רעות (2017). פגישה חד פעמית עם בני משפחה של מטופלים מבוגרים. פסיכולוגיה עברית. <https://www.hebpsy.net>
- הלינגר, ברט וטן הובל, גבריאל (2013). הכרה בקיים, שיחות עם ברט הלינגר. (ג'ודי הירשפלד וישי גסטר מתרגמים). הוצאת מנדלי מוכר ספרים ברשת. (פורסם במקור בשנת 1996)
- וולבן, פיטר (2018). החיים הנסתרים של העצים. (ניב סכריאגו מתרגם). הוצאת אסיה.
- ויניקוט, דונלד וודס (2009). עיוות האני במונחים של עצמי אמיתי ועצמי כוזב. (אורה זילברשטיין מתרגמת). בתוך דונלד וודס וויניקוט (מחבר). עמנואל ברמן (עורך). עצמי אמיתי, עצמי כוזב (עמ' 202-213). עם עובד. (פורסם במקור בשנת 1960)

- ויניקוט, דונלד וודס (1995). משחק ומציאות. (יוסי מילוא מתרגם). עם עובד. (פורסם במקור בשנת 1953)
- זיו, אפי (2012). טראומה עיקשת. מפתח – כתב עת לקסיקלי למחשבה פוליטית, 5, 74-55.
- זרחי, נורית (2005). מי מכיר את תנינה? כתר.
- חליפה, גיאנא (2017). פערים בין תרבותיים בהדרכה בטיפול באמנויות בבתי הספר והשפעתם על הטיפול ועל ההתפתחות המקצועית של המטפלת: המקרה של מטפלות מהמגזר הערבי המודרנות על ידי מדריכות מהמגזר היהודי. טיפול באמנויות: מחקר ויצירה במעשה הטיפולי, כתבעת. 7(2), 659-674.
- טריגר, צבי (2005). יש מדינה לאהבה: נישואין וגירושין בין יהודים במדינת ישראל, משפטים על אהבה (עמ' 173-225), ארנה בן-נפתלי וחנה נוה (עורכות). רמות.
- טריגר, צבי (2015). מסע אחר: חוויות של הורי פונדקאות ישראלים בהורו. תיאוריה וביקורת. 44, 177-202.
- יאנסו, ג'ייליאן. (2018, ינואר 18). ראשית ממשלת בריטניה תמנה שרה לענייני בדידות. הארץ. www.haaretz.co.il
- יאלום, ארווין (2001). מתנת התרפיה: מכתב גלוי לדור חדש של מטפלים ומטופלים. (כרמית גיא מתרגמת). כנרת (פורסם במקור בשנת 2017).
- יונג, קרל גוסטב (1973). האני והלא-מודע. (חיים איזק מתרגם). דביר. (פורסם במקור בשנת 1934)
- ירושלמי, חנוך וקרין, תמר (1999). בין מדרך למודרך. מאגנס.
- כהן, אדיר (2003). סיפורה של הברידות. הוצאת ידיעות אחרונות, ספרי חמד.
- לפלאנש, ז'אן ופונטאליס, ז'אן-ברטראן (2011). אוצר המילים של הפסיכואנליזה. (נועם ברוך מתרגם). תולעת ספרים. (פורסם במקור בשנת 1967).
- מיטשל, סטיבן ובלאק, מרגרט (2006). פריד ומעבר לו, תולדות החשיבה הפסיכואנליטית המודרנית. (עמית פכלר מתרגם). תולעת ספרים. (פורסם במקור בשנת 1996)
- מיטשל, סטיבן (2003א). האם יכולה אהבה להתמיד? גורל הרומנטיקה לאורך זמן. (יערית ואלד מתרגמת) תולעת ספרים.
- מיטשל, סטיבן (2003ב). התייחסויות: מהיקשרות לאינטרסובייקטיביות. (עמית פכלר מתרגם). תולעת ספרים.
- מיטשל, סטיבן (2003ג). תקווה ופחד בפסיכואנליזה. (אורה זילברשטיין מתרגמת). תולעת ספרים. (פורסם במקור בשנת 1993)
- מילס, שרה, (2005). מישל פוקו. (אהד זהבי מתרגם). רסלינג. (פורסם במקור בשנת 2003)

- מילר, איתן (2010). בדידות פוגשת בדידות - בדידות כנקודת מפגש במערכת היחסים הטיפולית ובאמנות. בין המילים, 2, אוהור ביולי 2021, <https://www.smkb.ac.il/arts-therapy/beyn-hamilim2/artical/ben-hamilim2-loneliness>
- מילר, איתן (2014). להעז להיות אנושי: חשיפה עצמית של מטפלים הומואים ומשמעויותיה בטיפול דינאמי ומעבר לו. עבודת גמר לתואר "מוסמך" בית ספר לטיפול באמנות, הפקולטה ללימודי רווחה ובריאות, אוניברסיטת חיפה.
- מסאלחה, שפיק (2002). רב תרבותיות: קו מחבר או מפריד, הרצאה שהוגשה בכנס: חיבור בחברה אזרחית בישראל. מכון ון-ליר, ירושלים.
- מסארה, זכיה (2016). סודות מחדר הטיפול: החוויה של מטפלות באמנות מהחברה הערבית, העומדות בפני דיווח על התעללות בילדים. עבודת גמר לתואר "מוסמך" בית ספר לטיפול באמנות, הפקולטה ללימודי רווחה ובריאות, אוניברסיטת חיפה.
- נאשף, יוסף וברי-נין, תרצה (2008). ההקשר החברתי-פוליטי ביחסי מטפל-מטופל, מדריך-מורדך, בדיאה היהודית ערבית. בתוך ג' וייל (עורך). פסיכולוגיה חינוכית בחברה רב תרבותית (עמ' 127-145). מחלקת הפרסומים במשרד החינוך.
- נח הררי, יובל (2011). קיצור תולדות האנושות. כנרת, זמורה-ביתן, דביר.
- סוטו, ליאורה (2008). לגעת בנפש: פסיכותרפיה באמצעות חומרים וצבעים. פרדס.
- סוטו, ליאורה (2018). טיפול בלב ים (ולא באקווריום). פרדס.
- רולניק, ארנון (1999). ביו-פידבק: היזון חזר - וחזרה לאיזון. הוצאת פרולוג.
- רולניק, ארנון (2005). נזירוביולוגיה של אינטרסובייקטיביות. פסיכולוגיה עברית. <https://www.hebpsy.net>
- פוקו, מישל (2008). תולדות המיניות I, הרצון לדעת. (גבריאל אש מתרגם). הקיבוץ המאוחד. (פורסם במקור בשנת 1976)
- פלד, אסתר (2005). פסיכואנליזה ובודהיזם - על היכולת האנושית לדעת. רסלינג.
- פרויד, זיגמונד (2002). הטיפול הפסיכואנליטי. (ערן רולניק מתרגם). עם עובד.
- קוהוט, היינץ (2005). כיצד מרפאת האנליזה? (אלדר אידן מתרגם). עם עובד. (פורסם במקור בשנת 1984)
- שולפת ציפורניים (חסר תאריך) מדוע רוב רוצחי ההמונים הם גברים לבנים פריבילגים (הודעה בבלוג). אוהור מתוך <https://www.sholefet.com>
- מדוע רוב רוצחי ההמונים הם גברים לבנים

שטרנגר, קרלו (2005). העצמי כפרויקט עיצוב: הפסיכואנליזה של זהויות בנות זמננו. (אורה זילברשטיין מתרגמת). עם עובד. (פורסם במקור בשנת 2014) שניר, שרון, רגב, דפנה (עורכות) (2018). כשהטיפול באמצעות אמנויות פוגש את מערכת החינוך בישראל: היבטים יישומיים. מרכז המחקר לטיפול באמצעות אמנויות ע"ש אמילי סגול, בית הספר לטיפול באמצעות אמנויות, אוניברסיטת חיפה.

- Al-Krenawi, Alean (2005). Mental health practice in Arab countries. *Current Opinion in Psychiatry*, 18(5), 560-564. <https://doi.org/10.1097/01.yco.0000179498.46182.8b>
- Aron, Lewis (2009). The patient's experience of the analyst's subjectivity, *Psychoanalytic Dialogues: The International Journal of Relational Perspectives*, 1(1), 29-51. (Original work published 1991). <https://doi.org/10.1080/10481889109538884>
- Aron, Lewis (2015). *A Meeting of Minds: Mutuality in Psychoanalysis Hillsdale*, The Analytic Press. (Original work published 1996).
- Aron, Lewis (2006). Analytic impasse and the third: Clinical implications of intersubjectivity theory. *The International Journal of Psychoanalysis*, 87(2), 349-368.
- Ashuach, Smadar (2012). Am I my brother's keeper? The analytic group as a space for re-enacting and treating sibling trauma. *Group Analysis*, 45(2), 155-167. <https://doi.org/10.1177/0533316411436141>
- Atwood, George & Stolorow, Robert (2014). *Structures of Subjectivity: Explorations in Psychoanalytic Phenomenology and Contextualism*. Routledge. (Original work published 1984)
- Baird, Benjamin & Smallwood, Jonathan & Mrazek, Michael D. & Kam, Julia W. Y. & Franklin, Michael S. & Schooler, Jonathan W. (2012). Inspired by distraction: Mind wandering facilitates creative incubation. *Psychological Science*, 23(10), 1117-1122. <https://doi.org/10.1177/0956797612446024>
- Barnett Jeffrey (2011). Psychotherapist self-disclosure: Ethical and clinical considerations. *Psychotherapy*, 48(4), 315-321. <https://doi.org/10.1037/a0026056>.
- Benjamin, Jessica (1988). *The bonds of love: Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. Pantheon.

- Benjamin, Jessica (1992). Recognition and destruction: An outline of intersubjectivity. In N. J. Skolnick & S. C. Warshaw (Eds.), *Relational perspectives in psychoanalysis* (p. 43-60). Analytic Press, Inc. (An earlier version of this chapter appeared in *Psychoanalytic Psychology*, 1990, 7(suppl.): 33-47).
- Benjamin, Jessica (1995). *Like subjects, love objects: Essays on recognition and sexual difference*. Yale University Press.
- Benjamin, Jessica (2004). Beyond doer and done to: An intersubjective view of thirdness. *The Psychoanalytic Quarterly*, 73(1), 5-47. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2004.tb00151.x>.
- Berman Emanuel (2003). Ferenczi, rescue and utopia. *American Imago*, 60(4), 429-444. Published by: The Johns Hopkins University Press. <https://www.jstor.org/stable/26304749>
- Betensky, Mala Gitlin (1995). *What do you see? Phenomenology of therapeutic art expression*. Jessica Kingsley.
- Bion, Wilfred (1967). Notes on memory and desire. In R. Lang (Ed.), *Classics in Psychoanalytic Technique*. Jason Aronson, Inc.
- Bion, Wilfred (1967). *Second thoughts: Selected papers on psychoanalysis*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429479809>.
- Bromberg, Philip (1998). *standing in the spaces: essays on clinical process, trauma, and dissociation*. Psychology Press.
- Bromberg, Philip (2011). *The shadow of the tsunami: and the growth of the relational mind*. Routledge.
- Brummelman, Eddie & Crocker, Jennifer & Bushman, Brad (2016). The praise paradox: When and why praise backfires in children with low self-esteem. *Child Development Perspectives*. 10(2), 111-115. <https://doi.org/10.1111/cdep.12171>
- Chodorow Nancy. J. (1994). *Femininities, masculinities, sexualities. Freud and beyond*. University Press of Kentucky.
- Doherty, William (1995). *Soul searching: Why psychotherapy must promote moral responsibility*. Basic Books.
- Drescher, Kent, D. & Foy, David W. & Kelly, Caroline & Leshner, Anna & Schutz, Kerrie & Litz, Brett, T. (2011) An exploration of the viability and usefulness of the construct of moral injury in war veterans. *Traumatology*, 17(1), 8-13. <https://doi.org/10.1177/1534765610395615>

- Dwairy, Marwan (1998). *Cross-cultural counselling The Arab-Palestinian case*. Routledge.
- Dwairy Marwan & Abu Baker, Khawla (2003). Cultural norms versus state laws in treating incest: A suggested model for Arab families. *Child Abuse & Neglect*, 27(1), 109-123. <http://zawaj-usra.org/media/sycho/uploads/post/67238/cultural-laws-vs.-state-laws-in-trea.pdf>
- Eigen, Michael (2014). *Psychic Deadness*. Routledge. (Original work published 1996 by Jason Aronson, Inc.).
- Eigen, Michael (2012). *Kabbalah and psychoanalysis*. Routledge.
- Eigen, Michael (2014). *Faith*. Karnac Books.
- Iddan Eldad (2014). When the external conflict quietly invades the intimacy of the therapeutic dyad: Reflections on conducting therapy within the context of political upheaval. *Psychoanalytic Inquiry*, 34:7, 723-730. <https://doi.org/10.1080/07351690.2014.944840>.
- Esman, Aaron (2017). Rescue Fantasies. *The Psychoanalytic Quarterly*, 56(2), 263-270. (Original work published 1987). <https://doi.org/10.1080/21674086.1987.11927175>.
- Fairbairn, William Ronald Dodds (1946). Object-relationships and dynamic structure. In W.R.D. Fairbairn (Ed.), *Psychoanalytic studies of the personality*, (pp. 137-152). *The International Journal of Psychoanalysis*, 27, 30-37. <https://www.pep-web.org/document.php?id=ijp.027.0030a>.
- Fleming, Nic (2014). *Plant talk to each other using an internet of fungus*, BBC Earth, <http://www.bbc.com/earth/story/20141111-plants-have-a-hidden-internet>
- Foucault, Michel, (1980). *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings. 1972-1977*. Pantheon Books.
- Foulkes, Sigmund Henry (2019). *Therapeutic Group Analysis*. Routledge. (Original work published 1984 by International University Press)
- Freud, Sigmund (1910). A special type of choice of object made by men. (Contributions to the psychology of love I.) S.E. 11. In Esman, A. Rescue Fantasies. *Psychoanal Quarterly*, 26: 263-270. (Original work published 1987).
- Grand, Sue (2010). Relational perspectives book series: Vol. 41. *The hero in the mirror: From fear to fortitude*. Routledge/Taylor & Francis Group.

- Guerrero, Laura K. & Devito Joseph A. & Hecht Michael L. (2008). The nonverbal communication reader: Classic and contemporary readings (3rd ed.). Waveland Press. (Original work published 1999)
- Hanisch, Carol (1970). *The Personal is Political. Notes from the Second Year: Women's Liberation*. Eds. Firestone, Shulasmith and Anne Koedt. Radical Feminism.
- Hadar, Uri (2013). *Psychoanalysis and Social Involvement: Interpretation and Action*. The Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137301093>
- Hall, Edward T., & Hall, Mildred Reed (1990). *Understanding cultural differences*. Intercultural Press.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1977). *Phenomenology of Spirit*, translated by A. V. Miller. Clarendon Press.
- Henderlong, Jennifer & Lepper, Mark (2002). The effects of praise on children's intrinsic motivation: A review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 128(5), 774-795. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12206194>.
- Henley, David (2002). *Clayworks in art therapy: Plying the sacred circle*. Jessica Kingsley Publishers.
- Isay, Richard (2017). The homosexual analyst-Clinical considerations. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 46(1), 199-216. (Original work published 1991). <https://doi.org/10.1080/00797308.1991.11822364>.
- Jeannerod, Marc (2003). The mechanism of self-recognition in human. *Behavioural Brain Research*. 142(1-2), 1-15. [https://doi.org/10.1016/S0166-4328\(02\)00384-4](https://doi.org/10.1016/S0166-4328(02)00384-4)
- Klinger, Eric, & Cox, W. Miles (1987). Dimensions of thought flow in everyday life. *Imagination, Cognition and Personality*, 7(2), 105-128. <https://doi.org/10.2190/7K24-G343-MTQW-115V>
- Kohlberg, Lawrence (1984). *Essays on moral development: Vol. 2. The psychology of moral development*. Harper and Row.
- Kottler, Jeffrey & Carlson, Jon (2002). *Bad Therapy: Master therapists share their worst failures*. Routledge.
- Kramer, Edith (1986). The art therapist's third hand: Reflections on art, art therapy, and society at large. *American Journal of Art Therapy*, 24, 71-86.
- Kronner, Henry W. (2012). Use of self-disclosure for the gay male therapist: The impact on gay males in therapy, *Journal of Social Service Research*, 39(1), 78-94. <https://doi.org/10.1080/01488376.2012.686732>.
- Lewis, Michael (1992). *Shame: The exposed self*. Free Press.

- Litz, Brett T. & Stein, Nathan & Delaney, Eileen & Lebowitz, Leslie & Nash William P. & Silva, Caroline & Maguen, Shira (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695–706, <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1083.7546&rep=rep1&type=pdf>.
- Lyons-Ruth, Karlen (1999). Implicit relational knowing: Its role in development and psychoanalytic treatment. *Infant Mental Health Journal*, 19(3), 282–289. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0355\(199823\)19:3<282::AID-IMHJ3>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0355(199823)19:3<282::AID-IMHJ3>3.0.CO;2-O)
- Maguen, Shira and Brett Litz (.n.d) *Moral injury*, U.S. Department of Veterans Affairs, https://www.ptsd.va.gov/professional/treat/cooccurring/moral_injury.asp
- Maroda, Karen J. (2005). Legitimate gratification of the analyst's needs. *Contemporary Psychoanalysis*, 41(3), 371–387, <https://doi.org/10.1080/00107530.2005.10747253>.
- Masalha, Shafiq (1993). The Arab-Jewish relationship in the therapeutic setting: Some cultural considerations. *Psychology of the masses. European Foundation for Psychoanalysis*, 19(30): 1–8.
- McIntosh, Peggy (1988). *White privilege and male privilege: A personal account of coming to see correspondence through work in women's studies*. Working paper #189. Wellesley College Center for Research on Women.
- Mitchell, Juliet (2003). *Siblings: Sex and Violence*. Polity Press
- Mitchell, Steven (1999). The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism. In Mitchell, Steven & Aron, Lewis. *Relational Psychoanalysis: the Emergence of Tradition*. The Analytic Press. (Original work published 1986).
- Nikolova, Natalia & Möllering, Guido & Reihlen, Markus. (2015). Trusting as a 'Leap of Faith': Trust-building practices in client-consultant relationships. *Scandinavian Journal of Management*. 31(2), 232–245. <https://doi.org/10.1016/j.scaman.2014.09.007>
- Ogden, Thomas (2004). On holding and containing, being and dreaming. *International Journal of Psychoanalysis*, 85(6), 1349–1364. <https://doi.org/10.1516/T41H-DGUX-9JY4-GQC7>

- Phillips, Sidney (1998). A New analytic dyad: Homosexual analyst, heterosexual patient. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 46, 1195-1219. <https://doi.org/10.1177/00030651980460041001>
- Pizer, A. Stuart (1996). The distributed self: Introduction to symposium on "The Multiplicity of Self and Analytic Technique". *Contemporary Psychoanalysis*, 32(4), 499-507. <https://doi.org/10.1080/00107530.1996.10746333>
- Raphling, David, & Chused, Judith (1988). Transference across gender lines. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 36, 77-104. Doi: 10.1177/000306518803600104
- Reynolds, Cecil R.; Vannest, Kimberly J.; Fletcher-Janzen, Elaine (2018). *Encyclopedia of special education, Volume 3: A reference for the education of children, adolescents, and adults disabilities and other exceptional individuals*. John Wiley & Sons.
- Riley, Jill & Corkhill, Betsan & Morris, Clare (2013). The Benefits of Knitting for Personal and Social Wellbeing in Adulthood: Findings from an International Survey. *British Journal of Occupational Therapy*, 76(2), 50-57. <https://doi.org/10.4276/030802213X13603244419077>
- Rogers, Carl (1995). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Constable. (Original work published 1961).
- Rokach, Ami, & Sha'ked, Ami (2013). *Psychology of emotions, motivations and actions. Together and lonely: Loneliness in intimate relationships - Causes and coping*. Hauppauge, Nova Science Publishers.
- Samuels, Andrew (2014, May). *Professor Andrew Samuels' talk in full - Berlin May 2014* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=JlAGlXkNx9g>
- Sandler, Joseph & Kennedy & Hansi & Tyson, Robert L. (1980). *The technique of child psychoanalysis: Discussions with Anna Freud*. Harvard University Press.
- Sands, Susan. (2009). *The concept of multiple self states: Clinical advantages*. *International Journal of Psychoanalytic Self Psychology*, 4, 122-124. (Original work published 2008). <https://doi.org/10.1080/15551020802639913>
- Schaverien Joy (1991). *The revealing image: Analytical art psychotherapy in theory and practice*. Tavistock/Routledge.

- Schore, Allan (2015). *Affect regulation and the origin of the self: The neurobiology of emotional development*. Routledge/Lawrence Erlbaum Associates, Inc. (Original work published 1994).
- Shay, J. (1995). *Achilles in Vietnam: Combat trauma and the undoing of character*. Scribner.
- Sholt, Michal & Gavron, Tami (2006). Therapeutic qualities of clay-work in art-therapy and psychotherapy: A review. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 23(2), 66-72.
- Shoshani, Michael & Shoshani, Batya & Shinar, Ofer (2010). Fear and shame in an Israeli psychoanalyst and his patient: Lessons learned in times of war. *Psychoanalytic Dialogues: The International Journal of Relational Perspectives*, 20(3), 285-307. <https://doi.org/10.1080/10481885.2010.483956>
- Sio, Ut Na, & Ormerod, Thomas (2009). Does incubation enhance problem solving? A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 135, 94-120. Doi: 10.1037/a0014212
- Sullivan, Harry Stack (2013). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. Routledge. (Original work published 1955)
- Sullivan, Harry Stack (1970). *The psychiatric interview, A guide for therapists and other interviewers, by the founder of the interpersonal theory of psychiatry*. W.W. Norton & Company Inc. (Original work published 1954)
- Stern, Daniel (1985). *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology*. Basic Books (Original work published 1985)
- Tangney, June Price & Dearing, Ronda L. (2002). *Shame and guilt*. Guilford Press. <http://dx.doi.org/10.4135/9781412950664.n388>
- Wachtel, Paul (2014). An integrative relational point of view, *Psychotherapy*, 51(3), 342-349. <https://doi.org/10.1037/a0037219>
- Winnicott, Donald Woods (1941). The observation of infants in a set situation, *The International Journal of Psychoanalysis*, 22:229-249.
- Winnicott, Donald Woods (1984). *The capacity to be alone. In the maturational processes and the facilitating environment. Studies in the theory of emotional development*. Routledge. (Original work published 1958).

- Zaidel, Eran, & Iacoboni, Marco (Eds.) (2003). *Issues in clinical and cognitive. The parallel brain: The cognitive neuroscience of the corpus callosum*. A Bradford Book. MIT Press.
- Ziv-Beiman, Sharon (2016). Sociopolitical enactments as arenas of mutual vulnerability: Psychotherapeutic experiences during the war between Israel and Gaza in the summer of 2014. *Psychoanalytic Dialogues*, 26(5), 580-591. <https://doi.org/10.1080/10481885.2016.1214476>

פוליטיקה - טיפול - אהבה נע בין כמה צירי זמן, כמה מספרים וכמה שפות. הוא מתאר סיפור דרמטי, מתפתח ומרתק של נור - ישראלית-ערביה צעירה. הסיפור עולה מתוך תהליך טיפולי - מפגש בין נור וליאורה, מטופלת ומטפלת בנות תרבות ולאום שונים - המתקיים בצל סכסוך מדיני עקוב מדם. סיפור זה שזור בסיפורם של איתן וליאורה, מחברי הספר המביטים על התהליך הטיפולי ועל האופן שבו החיים האישיים והמקצועיים שלהם נוגעים ומשפיעים על ההתמקמות שלהם מול תהליכי הטיפול; בהקשר זה הם מציעים את המונח "עצמי-קהילה". את כל אלה מלוות הערות מרחיבות דעת מתחום הטיפול הנפשי, החברה והפילוסופיה.

"ספרם של ליאורה סוטו ואיתן גילור מילר הוא ייצוג של דור חדש של כותבים ומטפלים, הוא מציע מוצר ספרותי אחר, חדש ומורכב. זהו ספר המורכב מארבעה מישורי עלילה, כמה סוגי מספרים, וכפי שמעידים המחברים עצמם - הם מותירים לקורא את המלאכה המורכבת של פיענוח הספר על כול רבדיו. אם יש משהו שאנו מבקשים מספר לעשות, הרי זה בדיוק הדבר הזה".

אילן שיינפלד, סופר ומשורר

"כל אחת מהדמויות (נור, ליאורה ואיתן) משאירה את חותמה על הספר בתור סוכנות שלמה, עם מערך מנטלי משלה, ביוגרפיה משלה וצורות ביטוי משלה. דבר זה יוצר מרקם רב-שכבתי שבו ארוגים שלושה סיפורי חיים... זה נראה כל כך מורכב עד שנדמה שאפשר רק ללכת לאיבוד, אך כאן הגדולה של הספר: לא רק שהקורא אינו הולך לאיבוד, אלא זאת שהוא מוצא את עצמו, כפי שאני מצאתי, מרותק לחלוטין, זורם לגמרי. אני משוכנע שהקורא שיצלול לטקסט זה יצא עם נכס רב".

פרופ' אורי הדר, פסיכולוג קליני, אונ' ת"א והמרכז האקדמי רופין

ליאורה סוטו היא מטפלת באמנות ומדריכה מוסמכת. מרצה במוסדות אקדמיים ללימוד טיפול באמנות; מחברת של הספרים: "טיפול בלב ים (ולא באקווריום)" (2018); "לגעת בנפש - פסיכותרפיה באמצעות חומרים וצבעים" (2008); "כעס, פחד וגעגועים יצאו לטיול" (1996).

איתן גילור מילר הוא מטפל באמנות ומדריך מוסמך. כתב במערכת הבריאות של "הארץ". מרצה בהשתלמויות למטפלים של משרד החינוך ובסדנאות לצוותים מקצועיים.

0 5850001607 6
 דאנאקוד 585-1607
 מחיר הספר: 89 ש"ח

רסל'נג